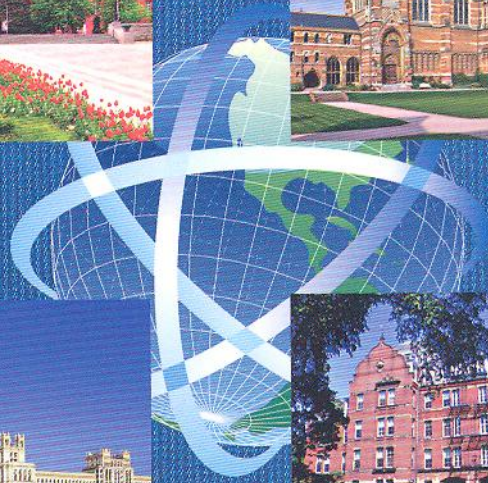
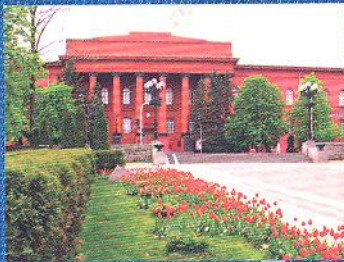


І.С. КАЛЕНЮК, О.В. КУКЛІН

# РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ

---



ЗНАННЯ



УДК 378.1  
ББК 74.58  
К17

Серія "СУЧАСНА НАУКА"

Серію засновано у 2012 р.

Рецензенти:

*А.А. Чухно*, доктор економічних наук, академік НАН України, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

*М. Живитере*, доктор економічних наук, професор, ректор Інституту менеджменту інформаційних систем (м. Рига, Республіка Латвія);

*В.С. Савчук*, доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

**Каленюк І.С.**

К17      **Розвиток вищої освіти та економіка знань : монографія / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. — К. : Знання, 2012. — 343 с. — (Сучасна наука).**

ISBN 978-966-346-963-8 (серія)

ISBN 978-966-346-948-5

У монографії досліджено еволюцію наукової думки про сутність та роль освіти у соціально-економічному розвитку суспільства, розкрито економічні детермінанти й суспільні результати функціонування інституту вищої освіти. Проаналізовано закономірності становлення інформаційного суспільства й економіки знань, тенденції трансформації умов і чинників розвитку вищої освіти, основні вектори орієнтації її розвитку на потреби економіки знань. Систематизовано функції вищої освіти, детально розглянуто її економічну функцію та особливості реалізації цієї функції в Україні. Досліджено тенденції трансформації економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів. Обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти України, запропоновано напрями внутрішніх організаційних змін у системі вищої освіти, визначено основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань.

Для науковців, керівників і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, аспірантів, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку сучасної економічної науки й освіти.

УДК 378.1  
ББК 74.58

ISBN 978-966-346-963-8 (серія)  
ISBN 978-966-346-948-5

© І.С. Каленюк, О.В. Куклін, 2012  
© Видавництво "Знання",  
оформлення, 2012

---

---

# ЗМІСТ

<b>Вступ .....</b>	<b>5</b>
<b>Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СУСПІЛЬНОГО ІНСТИТУТУ .....</b>	<b>11</b>
1.1. Еволюція наукової думки щодо сутності та ролі освіти в соціально-економічному розвитку суспільства.....	11
1.2. Інститут вищої освіти в інституційній структурі суспільства .....	34
1.3. Економічні детермінанти й суспільні результати функціонування інституту вищої освіти.....	46
<b>Розділ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ .....</b>	<b>64</b>
2.1. Закономірності становлення інформаційного суспільства та економіки знань.....	64
2.2. Трансформація умов і чинників розвитку інституту вищої освіти .....	83
2.3. Орієнтація розвитку вищої освіти на потреби економіки знань .....	100

<b>Розділ 3. ЕКОНОМІЧНА ФУНКЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.....</b>	<b>124</b>
3.1. Економічна функція в системі функцій вищої освіти .....	124
3.2. Удосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти .....	141
3.3. Особливості реалізації економічної функції вищої освіти в Україні .....	164
<b>Розділ 4. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....</b>	<b>180</b>
4.1. Трансформація економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів .....	180
4.2. Розвиток інституційних форм та інструментів фінансування вищої освіти в сучасних умовах .....	195
4.3. Взаємозв'язок економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів та ефективності реалізації економічної функції вищої освіти .....	222
<b>Розділ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ.....</b>	<b>239</b>
5.1. Стратегічні пріоритети трансформації вищої освіти в контексті інноваційного розвитку України .....	239
5.2. Основні напрями внутрішніх організаційних змін в системі вищої освіти .....	261
5.3. Основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави щодо формування вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань.....	276
<b>Висновки.....</b>	<b>304</b>
<b>Список використаних джерел.....</b>	<b>309</b>

---

---

## ВСТУП

Сучасний процес перетворення інформації, знань та інновацій у головний ресурс економіки створив передумови й надав нечувані можливості для вивільнення людини, піднесення її як незалежної особистості, розвитку її розумових і творчих здібностей, у чому вирішальну роль відіграє освіта. У нинішньому суспільстві, що фактично є перехідним станом від індустріального до постіндустріального, освіта, і, зокрема, — вища освіта, перетворилася у визначальний чинник динамічного соціально-економічного розвитку країни. Водночас її висока якість можлива тільки за умови формування в державі ефективних інститутів функціонування освіти та управління нею. Механізм функціонування освіти загалом, і в тому числі й вищої, розвивається і трансформується в нових умовах глобалізації й демократії.

Система вищої освіти України також перебуває у процесі постійного реформування, що зумовлено трансформаційними змінами у суспільстві та необхідністю відповідати вимогам становлення економіки знань.

Вища освіта стає дуже важливим суспільним інститутом, тому нових підходів потребує вся система управління нею. З одного боку, необхідно теоретично обґрунтувати сутність, функції, роль

вищої освіти як інституту в сучасній економіці та суспільстві, з іншого — удосконалити механізм управління вищою освітою.

Система державного управління має базуватися на механізмах і стимулах, що впливатимуть на вищі навчальні заклади, спонукаючи їх підвищувати якість освітніх послуг, відчувати відповідальність за результати своєї діяльності, формувати людський капітал, потрібний для становлення економіки знань.

Дослідженню теоретичних і прикладних аспектів ролі освіти у контексті формування інформаційного суспільства та економіки знань присвячені роботи відомих вчених Ф. Броделя, Дж.К. Гелбрейта, Р. Дарендорфа, П. Друкера, Р. Ингельгарта, В. Иноземцева, Г. Канна, М. Кастельса, Р. Катца, Г. Маркузе, Й. Масуди, Ф. Махлупа, Б. Мільнера, М. Пората, В. Савчука, Т. Сакаїї, Г. Стиглера, Т. Стоуньєра, К. Томінагі, А. Тоффлера, Л. Туроу, Т. Форрестера, Ф. Фукуями, А. Чухна, О. Шкурупій та ін.

Для дослідження сутності та ролі інституту вищої освіти в інституційній системі суспільства важливе значення мають наукові доробки провідних вчених-інституціоналістів: Д. Белла, Т. Веблена, А. Горця, Дж. Коммонса, Р. Коуза, А. Льюїса, К. Менара, Д. Норта, Р. Нуреева та ін.

У розвиток проблематики забезпечення ефективного функціонування системи освіти суттєвий внесок зробили як українські, так і зарубіжні вчені, а саме: В. Андрущенко, Л. Антошкіна, А. Ашкеров, Г. Бекер, М. Блауг, Т. Боголіб, В. Бородюк, Х. Боуен, А. Віфлеємський, А. Гальчинський, А. Гриценко, О. Грішнова, Е. Денісон, Г. Дмитренко, В. Жамін, К. Корсак, С. Костанян, В. Кремень, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Луговий, Я. Мінсер, В. Новіков, Г. Псахаропулос, Дж. Стігліц, О. Сухарев, В. Чекмарьов, Т. Шульц та ін.

Разом з тим, у сучасній економічній науці залишаються недостатньо розробленими багато питань щодо пошуку оптимальної моделі управління вищою освітою як важливим суспільним інститутом. Мета реформування вищої освіти в Україні, на нашу думку, полягає у перетворенні її у дієвий чинник формування економіки знань, підвищенні соціальної та економічної ефективності функціонування вітчизняної системи вищої освіти, приєднанні до наукової й освітньої еліти Європи не лише заради втілення європейських стандартів, а й з пропозицією світові свого доробку й досягнень.

Практика реформування вітчизняної освіти свідчить, що теоретичного аналізу вимагають такі проблеми: обґрунтування пріоритетного значення вищої освіти як чинника формування людського капіталу та інноваційного розвитку економіки, визна-

чення сутності інституту вищої освіти, його місця й ролі в інституційній структурі суспільства, формування стратегічних пріоритетів розвитку вищої освіти відповідно до вимог економіки знань, удосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти в сучасних умовах, трансформація економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів, цілі та важелі економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної потребам економіки знань та ін.

Метою монографії стало дослідження сутності інституту вищої освіти, розробка теоретико-методологічних засад його трансформації і стратегічних пріоритетів розвитку в умовах становлення економіки знань та обґрунтування практичних рекомендацій щодо формування ефективного економічного механізму його функціонування в Україні.

У першому розділі висвітлюються сутність вищої освіти як суспільного інституту та її роль в інституційній структурі суспільства, обґрунтовуються концептуальні засади функціонування цього інституту. Систематизовано чинники, що впливали на трансформацію інституту вищої освіти в процесі переходу українського суспільства від командно-адміністративної до сучасної ринкової економіки (активні ринкові перетворення, безпрецедентна відкритість національної економіки, науково-технічний прогрес, неефективне управління), а також ті, які впливатимуть на освіту в процесі руху суспільства до економіки знань (ефективне державне регулювання, інтелектуалізація суспільства й економічної діяльності, глобалізація усіх сфер життя, структурна трансформація).

Дослідження закономірностей становлення інформаційного суспільства й економіки знань, обґрунтування необхідності та основних напрямів трансформації інституту вищої освіти за цих умов здійснено в другому розділі. Зокрема, проведено аналіз сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах постіндустріальної парадигми, що дало змогу виявити найважливіші особливості, які визначають траєкторію та масштаби трансформації інституту вищої освіти: глобалізація ринків освітніх послуг та ринку праці, посилення впливу непрямих чинників на кінцевий інвестиційний ефект від отримання освіти, перетворення освіти на підприємницький вид діяльності при одночасному зростанні її ролі як суспільного блага особливого значення.

У третьому розділі систематизовано функції вищої освіти, розглянуто сутність і зміст поняття “реалізація економічної функції вищої освіти”, яке полягає в систематизації економічних результатів освітньої діяльності, що можуть проявлятися на нано-, мі-



крім та макrorівнях не лише у вигляді зростання доходів усіх індивідуальних і колективних суб'єктів економічних відносин, а й у широкому спектрі непрямих результатів, які не завжди виявляються в безпосередніх економічних здобутках, однак створюють позитивне середовище для посилення економічного ефекту вищої освіти.

Крім того, досліджено особливості реалізації та пріоритети вдосконалення економічної функції вищої освіти в Україні в умовах становлення економіки знань. Розроблено модель аналітичного оцінювання економічної ефективності вищої освіти, систему індикаторів реалізації її економічної функції в умовах становлення економіки знань.

Систематизовано умови й чинники забезпечення та підвищення соціально-економічної ефективності вищої освіти, доведено, що вона може бути забезпечена державною політикою, стратегічно орієнтованою на потреби розвитку економіки знань на основі чітких принципів управління диверсифікованими навчальними закладами, стимулюючої податкової політики, організаційного сприяння, продуманого механізму фінансового регулювання і фінансового забезпечення закладів освіти.

У четвертому розділі на основі адекватного до умов становлення економіки знань розуміння ролі й функцій освіти висвітлено структуру економічного механізму функціонування вищої освіти як сукупності організаційно-економічних форм роботи основних суб'єктів освітньої діяльності (їх класифікацію розроблено за критеріями управління, фінансування і власності), методів та інструментів державного регулювання діяльності вищих навчальних закладів, стратегії розвитку системи вищої освіти, що забезпечує системне функціонування та виконання суспільних функцій усією сферою вищої освіти; розкрито концептуальні засади вдосконалення економічного механізму функціонування вищої освіти в умовах становлення економіки знань.

Крім того, наводяться процедури та інструментарій державного регулювання економічної діяльності вищих закладів освіти у таких напрямках: послаблення прямого адміністративного втручання й жорсткого контролю, і на заміну цього використання ряду непрямих методів управління (гарантування видатків на розвиток, визначення певних економічних параметрів-орієнтирів — гарантованих мінімальних розмірів заробітної плати викладачів, статутного фонду тощо, — за умови дотримання яких вищі навчальні заклади мають право самостійно вирішувати інші питання своєї діяльності); розширення господарської автономії навчальних закладів (у розпорядженні власними фінансовими

ресурсами, в отриманні додаткових доходів від суміжної підприємницької діяльності, у можливостях співпраці з бізнесом та ін.); удосконалення системи фінансового забезпечення (на основі принципів диверсифікації джерел фінансування, пріоритетності державних ресурсів, соціальної спрямованості, чітких і прозорих критеріїв виділення коштів, посилення стимулюючого впливу міжбюджетних відносин та ін.).

У п'ятому розділі визначені основні пріоритети вдосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти в умовах становлення економіки знань: трансформація внутрішнього економічного механізму функціонування інституту вищої освіти (диверсифікація організаційно-економічних форм закладів вищої освіти, перетворення їх у суб'єкти підприємництва, ускладнення механізму фінансового забезпечення та регулювання) і посилення взаємодії з інститутами зовнішнього середовища (з бізнесом — для забезпечення комерціалізації знань, з ринком праці — для врівноваження попиту і пропозиції, врахування якісних вимог до фахівців, з органами державного управління — для формування й реалізації державної політики, спрямованої на становлення економіки знань).

Загалом це має забезпечити підвищення ефективності функціонування освіти: поліпшення якості освіти, посилення її практичної складової разом із наданням фундаментальних знань, врівноваження попиту та пропозиції на ринку освітніх послуг, збільшення кореляції заробітної плати працівників із рівнем їх кваліфікації та ін.

Розглянуті концептуальні засади вдосконалення економічного механізму функціонування вищої освіти в умовах становлення економіки знань (які полягають у формуванні інтелектуального потенціалу, поступовій уніфікації внутрішньої структури національних систем вищої освіти, впровадженні високих освітніх стандартів та механізмів їх гарантування, розширенні кола суб'єктів, що беруть участь в управлінні та фінансуванні вищої освіти, посиленні підприємницьких функцій вищих навчальних закладів) ґрунтуються на необхідності визнання освіти не лише як високоефективних інвестицій, а й як інституту розвитку людини і суспільства на основі акумуляції, примноження, поширення та комерціалізації знань. Саме така концептуальна установка обґрунтована як необхідна складова всієї державної політики щодо розвитку інституту вищої освіти в напрямі активізації її ролі щодо забезпечення успішного становлення економіки знань.

Монографія є системним дослідженням трансформації інституту вищої освіти, економічного механізму його функціонування

в умовах становлення економіки знань. На основі міжнародного й національного досвіду, врахування внутрішніх і зовнішніх чинників розвинуто теоретичні й методологічні положення щодо управління системою вищої освіти у процесі трансформації її економічного механізму.

Автори не претендують на вичерпне дослідження зазначених питань і закликають наукове товариство до продовження дискусії та обговорення важливих проблем розвитку освіти в сучасному суспільному контексті.